

HET NATUURRESERVAAT HET SCHUITWATER: EEN 'LAATSTE' SCHATKAMER VOOR DAGVLINDERS IN NOORD-LIMBURG?

Bart Reintjes, Dintel 80, 5032 CR Tilburg

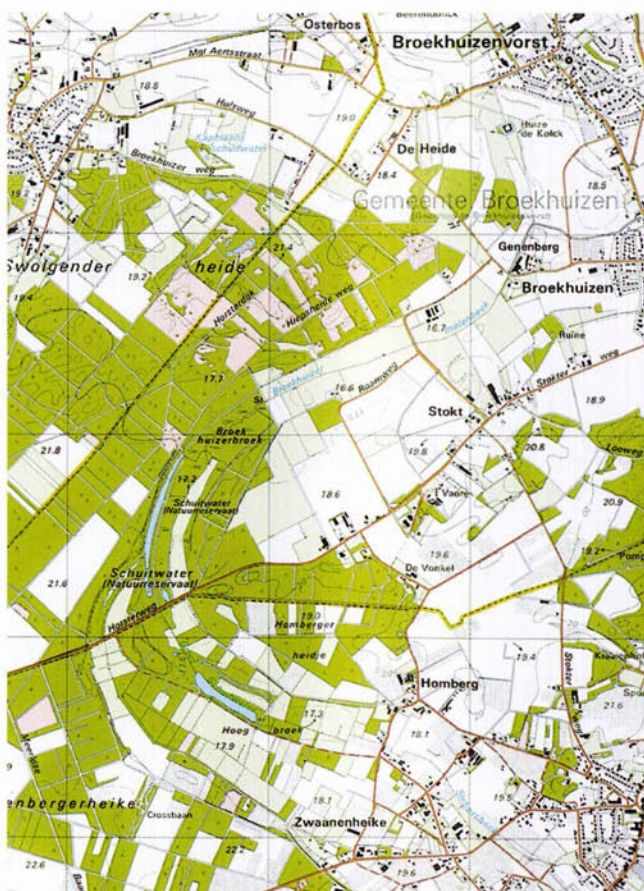
In de *Atlas van de Nederlandse Dagvlinders* (TAX, 1989) wordt het volgende over dagvlinders in het Maasdal gezegd:

“Het Maasdal stroomopwaarts vanaf Boxmeer was zeer soortenrijk met op veel plaatsen meer dan 45 soorten per kilometerhok. De dagvlinderstand is daar zeer drastisch achteruitgegaan. Op sommige plaatsen waar vroeger meer dan 45 soorten vlogen, kunnen nu niet meer dan 5 soorten worden geteld. Het maximale aantal soorten per uurhok ligt nu niet hoger dan 25.”

Is deze uitspraak waar? Tussen 1996 en 1998 is een gebiedsdekkende vlinderinventarisatie gedaan in een natuurreservaat in dit Maasdal, het Schuitwater. De verrassende resultaten vindt u in dit artikel.

FIGUUR 1

De ligging van het natuurreservaat het Schuitwater (bron: Topografische Dienst Emmen).

INLEIDING

Het natuurreservaat het Schuitwater wordt beheerd door Staatsbosbeheer. De kern van het reservaat wordt gevormd door een oude Maasmeander met open water, broekbossen en graslanden. Rondom deze laag gelegen Maasmeander treft men op de hoger gelegen dekzandgronden bossen, heide en schraalgraslanden aan.

Uit navraag bij medewerkers van Staatsbosbeheer en na onderzoek van het aanwezige archiefmateriaal blijkt nog nooit een grondig dagvlinderonderzoek in het reservaat te hebben plaatsgevonden. Om deze leemte op te vullen is, mede in het kader van de nog uit te komen Atlas van de Limburgse vlinders, het Schuitwater in 1996, 1997 en 1998 geïnventariseerd op dagvlinders. Met tientallen be-

zoeken verspreid over de maanden april tot en met september is het reservaat gebiedsdekkend geïnventariseerd. De resultaten van de inventarisatie staan vermeld in tabel I.

SITUERING

Het natuurreservaat is gelegen ten westen van de Maas in de gemeenten Meerlo-Wansum, Broekhuizen en Grubbenvorst. De oppervlakte van het reservaat bedraagt momenteel circa 350 hectare. In het noordwesten gaat het over in de Swolgenderheide, een terrein met naaldbossen, heideterreintjes en enkele waardevolle vennen en schraalgraslanden. Ten oosten en noordoosten sluit het reservaat aan op een kleinschalig landschap met afwisselend bossen, boomsingels, akkers, weilanden en verschillende beekjes. In

het zuiden ligt een boscomplex dat doorloopt tot het natuurgebied Kaldenbroek. Rondom het reservaat liggen de dorpen Swolgen, Broekhuizen, Lottum en Melderslo (zie figuur 1).

KENSCHETS

De kern van het reservaat wordt gevormd door een complex van Jong-Pleistocene Maasmeanders met vochtige graslanden, broekbos, moeras en open water. Het noordelijk deel staat bekend als het Broekhuizerbroek, het zuidelijk deel als het Lottumer- of Lottums Schuitwater. Deze voormalige Maasmeanders worden omgeven door Grovedennenbos, Berken-Eikenbos en vooral in het noordelijk deel door heide en enkele vennen. Steeds meer landbouwenclaves komen

onder beheer van Staatsbosbeheer. In een groot aantal percelen is sprake van de omvorming van de monotone dennenbossen tot halfopen Eiken-Berkenbossen met heidebegroeiingen. Enkele laag gelegen vochtige schraalgraslanden in het Lottumer Schuitwater worden gehooïd. Het gebied heeft een grote diversiteit aan vegetatietypen en er is sprake van vele gradiëntmilieus. Grote delen van het reservaat zijn te typeren als kleinschalig.

De begrazingseenheid "de Pastoorswei" is een voorbeeld van een kleinschalig landschap. Dit gebied wordt, sommige gedeelten al sinds 1976, extensief begraaasd door IJslandse paarden. Door de aanwezigheid van loof- en naaldbossen, droge schraalgraslandjes die zijn ontstaan op voormalige akkertjes, droge en vochtige heide, stuifduintjes en een aantal vennen, heeft zich op vele plaatsen binnen de begrazingseenheid een parkachtig landschap ontwikkeld. Het is niet verwonderlijk dat juist dit gebied het belangrijkste vlindergebied in het reservaat is. In 1997 zijn op één enkel heide-schraalgraslandperceel 25 soorten dagvlinders aangetroffen. Het Heideblauwtje (*Plebejus argus*), Groentje (*Collophrys rubi*) en Bruine eikenpage (*Satyrus ilicis*) worden binnen het reservaat alleen hier aangetroffen.

AANGETROFFEN DAGVLINDERSOORTEN EN HUN BIOTOPEN

Elk biotooptype kent zijn eigen karakteristieke dagvlinders. Het grootste aantal karakteristieke vlindersoorten wordt aangetroffen in voedselarme tot matig voedselrijke graslanden en in ruigtekruidenvegetaties. Verder zijn veel vlinders karakteristiek voor halfopen loof- en broekbossen en voor heidevegetaties met een overgang naar struweel. Met name van deze laatste twee biotooptypen zijn mooie voorbeelden in het reservaat aan te treffen.

BOSSEN EN STRUWELEN

Een belangrijk biotoop voor vlinders zijn de broekbossen. Hiervan is bijna veertig hectare aanwezig. Deze broekbossen, en met name de open plekken in deze bossen, zijn de belangrijkste vliegplaatsen voor de Kleine ijsvogelvinder (*Limenitis camilla*) en het Landkaartje (*Araschnia levana*) (zie figuur 2A en 2B). Deze soorten kunnen in groten getale in het reservaat worden aangetroffen. Op 16 juli 1996 zijn tijdens één bezoek ongeveer 30

TABEL I

Inventarisatieoverzicht dagvlinders Schuitwaterreservaat (REINTJES, 1998).

Het aantal individuen is aangegeven in vier klassen, namelijk:

+	zeldzaam:	tussen de 1 en de 10 waarnemingen
++	vrij algemeen:	tussen de 10 en de 30 waarnemingen
+++	algemeen:	tussen de 30 en de 100 waarnemingen
++++	zeer algemeen:	meer dan 100 waarnemingen

Waarnemingen		1996 aantal	1997 aantal	1998 aantal
Naam dagvlinder				
Dikkopjes				
- Groot dikkopje	<i>Ochlodes venata</i>	+++	++++	+++
- Geelsprietdikkopje	<i>Thymelicus sylvestris</i>	++	++	++
- Zwartsprietdikkopje	<i>Thymelicus lineola</i>	+	++++	++
Witjes				
- Oranje luzernevlinder	<i>Colias croceus</i>	-	-	1 ex.
- Citroenvlinder	<i>Gonepteryx rhamni</i>	++	+++	+++
- Groot koolwitje	<i>Pieris brassicae</i>	+	+	-
- Klein koolwitje	<i>Pieris rapae</i>	+++	+++	+++
- Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>	+++	++++	++++
- Oranjetipje	<i>Anthocharis cardamines</i>	++	++	+++
Blauwtjes				
- Groentje	<i>Collophrys rubi</i>	+	-	+
- Gewone eikenpage	<i>Neozephyrus quercus</i>	++	+++	+++
- Bruine eikenpage	<i>Satyrus ilicis</i>	+++	++	+
- Kleine vuurvinder	<i>Lycaena phlaeas</i>	+++	+++	+++
- Heideblauwtje	<i>Plebejus argus</i>	+	+++	++
- Icarusblauwtje	<i>Polyommatus icarus</i>	+	++	++
- Boomblauwtje	<i>Celastrina agriolus</i>	+	++	+++
Ijsvogelvlinders				
- Kleine ijsvogelvinder	<i>Limenitis camilla</i>	++++	+++	++
Vossen				
- Atalanta	<i>Vanessa atalanta</i>	+++	+++	++
- Distelvlinder	<i>Cynthia cardui</i>	++++	+	+
- Kleine vos	<i>Aglais urticae</i>	++	++	+
- Grote vos	<i>Nymphalis polychloros</i>	2 ex.	-	-
- Dagpauwoog	<i>Inachis io</i>	+++	++++	+++
- Gehakkelde aurelia	<i>Polygonia c-album</i>	+	++	++
- Landkaartje	<i>Araschnia levana</i>	++++	++++	++++
Zandoogjes				
- Bont zandoogje	<i>Pararge aegeria</i>	+++	++++	++++
- Argusvlinder	<i>Lasiommata megera</i>	-	+	+
- Koevinkje	<i>Aphantopus hyperantus</i>	++++	++++	++++
- Hooibeestje	<i>Coenonympha pamphilus</i>	+	++	++
- Oranje zandoogje	<i>Pyronia tithonus</i>	+++	++++	+++
- Bruin zandoogje	<i>Maniola jurtina</i>	++++	++++	++++
- Heivlinder	<i>Hipparchia semele</i>	++	++	++

exemplaren van de Kleine ijsvogelvinder geteld (zie figuur 3) en op een dag in juli 1997 zijn ongeveer 100 exemplaren van het Landkaartje (REINTJES, 1998) aangetroffen.

Vrij recent heeft zich een bosbiotoop ontwikkeld volgens de natuurlijke successie van het Struikheide-Kruipbremverbond (*Calluno-Geniston pilosae*) naar het Berken-Eikenbos (*Betula-Quercetum roboris*). Dit bostype wordt gekenmerkt door opslag van Vuilboom (*Rhamnus frangula*), Ruwe Berk (*Betula pendula*), Rattelpopulier (*Populus tremula*), Braam (*Rubus spec.*), Framboos (*Rubus fruticosus*) en een ondergroei waar veelvuldig Struikheide (*Calluna vulgaris*) en soms Dopheide (*Erica tetralix*) wordt aangetroffen. Het beheer is er de laatste jaren op gericht om een aantal van deze voormalige heideveldjes weer hun oorspron-

kelijk open karakter te geven. Dit gebeurt door de inzet van extensieve begrazing en plaatselijk door een kleinschalige kap van opslag. Belangrijke dagvlindersoorten zijn Bont zandoogje (*Pararge aegeria*), Eikenpage (*Neozephyrus quercus*), Boomblauwtje (*Celastrina argiolus*), Groentje, Groot dikkopje (*Ochlodes venata*) en de in Nederland zeldzame Bruine eikenpage (zie figuur 4A en 4B). Groot dikkopje, Eikenpage, Boomblauwtje en Bont zandoogje zijn algemeen aanwezig in het reservaat (zie figuur 5). Meer dan 20 exemplaren van deze soorten zijn tijdens één bezoek gedurende de inventarisatieperiode regelmatig aangetroffen (REINTJES, 1998). De Bruine eikenpage is in 1996 in de Pastoorswei nog algemeen, maar is, evenals het Groentje, in 1998 slechts sporadisch gezien (zie figuur 6).

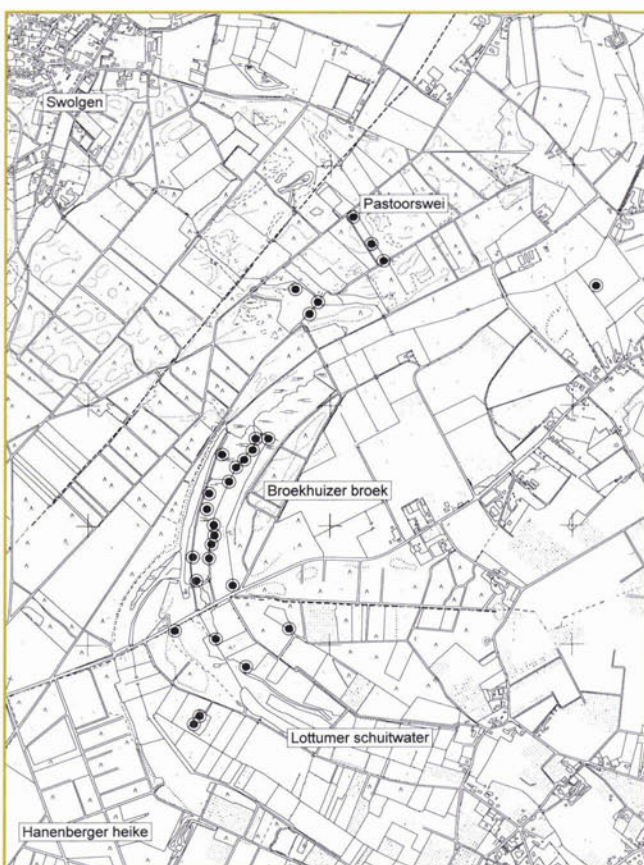
FIGUUR 2B

Broekhuizerbroek, een open plek in elzenbroekbos. Ideaal voor de Kleine ijsvogelvinder en het Landkaartje (foto: Jan Theeuwen, Staatsbosbeheer).

FIGUUR 2A

De Kleine ijsvogelvinder (foto: Kars Veling, de Vlinderstichting).

FIGUUR 3

Verspreiding van de Kleine ijsvogelvinder in 1997.

ste jaren is door verwerving van akkers en graslanden door Staatsbosbeheer en door de extensieve begrazing de oppervlakte aan ruigtekruidenvegetaties toegenomen. Dit is ook goed te merken aan een aantal vlindersoorten. Met name Zwartsrietdikkopje (*Thymelicus lineola*), Icarusblauwtje (*Polyommatus icarus*), Oranjetipje (*Anthocharis cardamines*), Gehakkelde aurelia (*Polygonia c-album*), Oranje zandoogje (*Pyronia tithonus*) en Koevinkje (*Aphantopus hyperantus*) worden de laatste jaren steeds vaker in het reservaat aangetroffen.

GRASLANDEN

Het grootste deel van de Nederlandse vlinders is gebonden aan graslanden. Door de uitvoering van de Landinrichting Melderslo zijn de afgelopen jaren steeds meer akkers en graslanden in beheer van Staatsbosbeheer gekomen. Door de extensieve begrazing worden deze percelen in niet al te lange tijd weer omgevormd naar dagvlinderrijke graslanden begroeid met ruigtekruiden en op de lange termijn naar schraalgraslanden. Het huidige areaal schraalgrasland bestaat uit ongeveer 15 hectare droog heischraalgrasland en 10 hectare vochtig en nat schraalgrasland. De droge heischrale graslanden zijn met name te vinden in de Pastoorswei. Deze kunnen worden gerekend tot het Buntgrasverbond (*Spergulo-Corynephorion*), Zilverhaververbond (*Thero-Airion*) en het Borstelgrasverbond (*Violion caninae*). De Heivlinder (*Hipparchia semele*) wordt aangetroffen in een gebied met stuifduinen en droge heidevegetaties (Buntgrasverbond). Het Hooibeestje (*Coenonympha pamphilus*) wordt

RUIGTEKRUIDENVEGETATIES

Ruigtekruidenvegetaties zijn begroeiingen van hoog opschietende, overjarige kruiden, waarin grasachtige planten niet overheersen. Deze vegetaties komen vaak voor als lijnvormige landschapselementen omdat zij

voornamelijk tot ontwikkeling kunnen komen in bosranden, bermen en slootrandtaluds.

Goed ontwikkelde ruigtekruidenvegetaties komen in het reservaat slechts op een beperkte oppervlakte voor, maar zijn voor veel dagvlindersoorten van groot belang. De laat-

FIGUUR 4A

De Bruine eikenpage (foto: Hans Smeenk, de Vlinderstichting).

FIGUUR 4B

Begrazingseenheid 'de Pastoorwei', een afwisseling van schraalgrasland en struikheide met hier en daar opslag van Braam en Zomereik. Vlieggebied van de Bruine eikenpage (foto: Jan Theeuwen, Staatsbosbeheer).

aangetroffen in de graslanden van het Zilverhaververbond. Beide vlindersoorten zijn hoofdzakelijk beperkt tot de begrazingseenheid de Pastoorwei.

Vochtige schrale en ruige graslanden behoren tot de Kamgrasweide (*Lolium-Cynosuretum*), de Veldrusassociatie (*Crepido-Juncetum acutiflori*) en het Dotterverbond (*Calthion palustris*). Belangrijke vlindersoorten in deze biotopen zijn Bruin zandoogje (*Maniola jurtina*), Oranjetipje en Argusvlinder (*Lasiommata megera*).

HEIDE

In het Schuitwaterreservaat wordt vooral droge heide aangetroffen. In de Pastoorwei worden ook in geringe oppervlakte vochtige heide en venvegetaties aangetroffen. De oppervlakte heide bedraagt nu ongeveer 30 hectare, maar zal in de nabije toekomst door de omvorming van naaldbossen in halfopen heide en loofbosbegroeiing sterk toenemen.

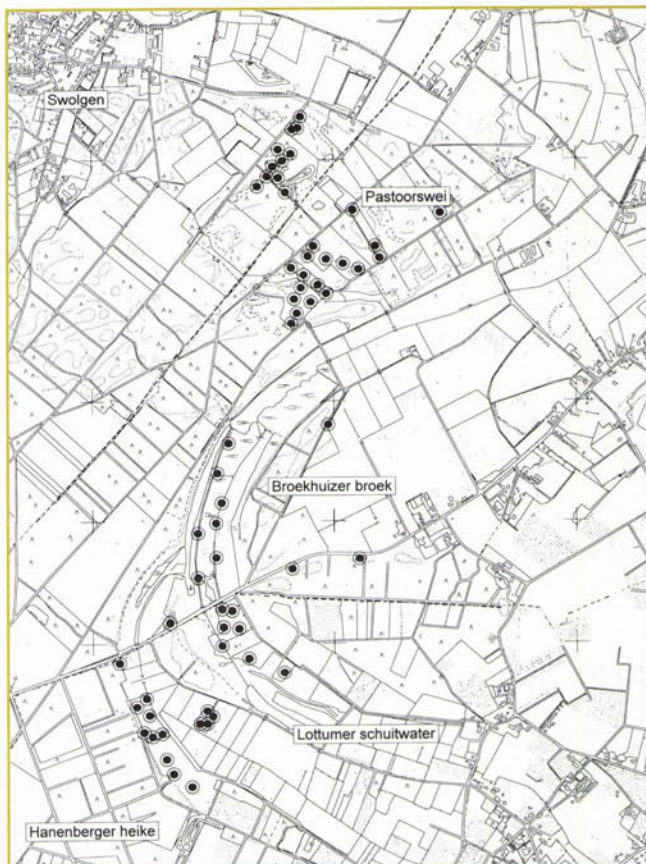
De droge heide wordt gekenmerkt door een dwergstruikvegetatie, waarin Struikheide domineert. Met name de Heivlinder en de Kleine vuurvlinder (*Lycaena phlaeas*) worden in deze vegetatie veel gezien (zie figuur 7B). De vochtige heide en vennen zijn de verblijfplaats voor het Heideblauwtje (zie figuur 7A) en het Groentje. Vooral van het Heideblauwtje zijn uit 1997 tientallen waarnemingen bekend (zie figuur 8).

OVERIGE BIJZONDERE VLINDER-WAARNEMINGEN

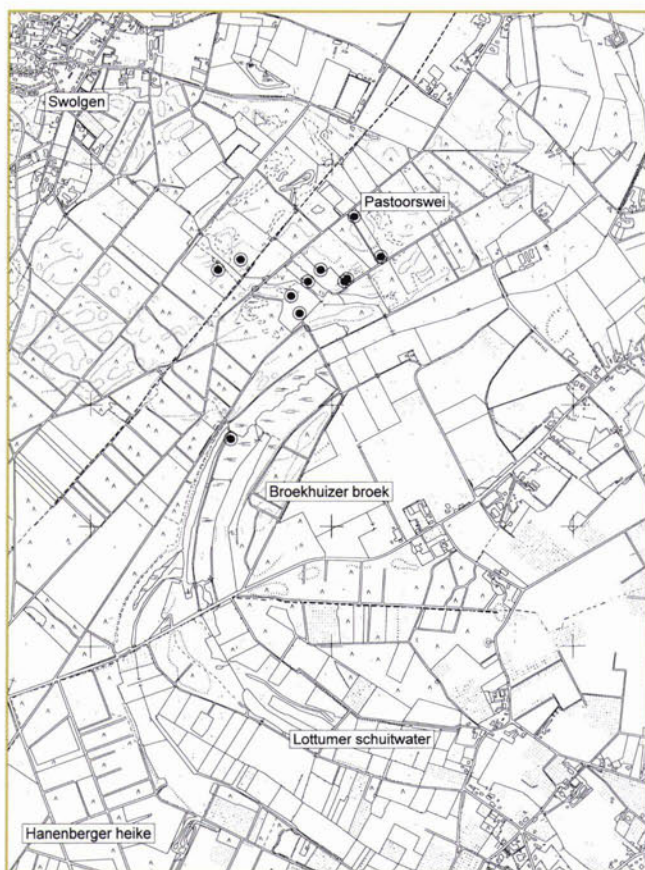
Bijzonder is dat in de periode van 1996 tot

en met 1998 tweemaal de Grote vos (*Nymphalis polychloros*) in het Schuitwater is waargenomen. Toch gaat het hier waarschijnlijk om toevalstreffers. Tijdens de invasie in Nederland van de Oranje luzernevlinder (*Colias crocea*) in 1998 is deze ook éénmaal aange-

troffen. Een andere interessante waarneming uit 1998 en 1999 is de Phegeavlinder (*Amata phegea*). Deze overdag actieve nachtvlinder is de laatste jaren met enkele exemplaren in het reservaat gezien (REINTJES, 1998).

FIGUUR 5
Verspreiding van het Groot dikkopje in 1997.

FIGUUR 6
Verspreiding van de Bruine
eikenpage in 1997.

BEHEER

De resultaten van de inventarisatie hebben geleid tot een beheer waarbij extra rekening wordt gehouden met insecten. Dit beheer wordt hier gedeeltelijk in samenwerking met IVN 'de Maasdorpen' uitgevoerd. Een voorbeeld is de omvorming van monotone den-akkers in een half open heideachtig landschap in de Pastoorswei. Dit wordt uitgevoerd voor met name de Bruine eikenpage, de Heivlinder, het Groot dikkopje, de Veldkrekel (*Gryllus campestris*), de Mierenleeuw (*Myrmecoleon formicarius*) en de Blauwvleugelsprinkhaan (*Oedipoda caerulescens*). Ook wordt hier op een kleinschalige wijze de opslag van berken verwijderd en worden de vochtige dopheidevegetaties rondom de vennen geplagd. Deze beheeractiviteit is van belang voor het Groentje, het Heideblauwtje, Heidesabelsprinkhaan (*Metrioptera brachyptera*) en de Zompsprinkhaan (*Chorthippus montanus*). Daarnaast worden voormalige akkers op de Pastoorsweide niet ingezaaid met graszaad maar worden deze akkers aan hun natuurlijke successie overgelaten en extensief begraaasd. Hierdoor is er al binnen een paar jaar sprake van een ruigtekruidenvegetatie met hier en daar open plekken op plaatsen waar bijvoorbeeld de paarden in-

tensiever hebben geGraasd. Hiervan profiteren Geelsprietdikkopje (*Thymelicus sylvestris*), Hooibeestje en Bruin zandoogje.

CONCLUSIE

In totaal zijn 31 verschillende soorten dagvlinders in het reservaat aangetroffen. In ieder geval is de sombere conclusie uit de *Atlas van de Nederlandse Dagvlinders* (TAX, 1989) niet bewaarheid. Het aantal dagvlinders ligt in de vier kilometerhokken van het Schuitwaterreservaat niet op maximaal 25 soorten, maar het aantal soorten ligt tussen de 26 en 30 per kilometerhok. Hiermee is het Schuitwater één van de soortenrijkste dagvlindergebieden van Noord- en Midden-Limburg.

SLOTBESCHOUWING

Het Schuitwater vormt een belangrijk bolwerk voor dagvlinders. Met name het hoge aantal waarnemingen van de Kleine ijsvogelvlinder en de Bruine eikenpage is bijzonder voor Limburg. Verder kan geconstateerd worden dat een grondige inventarisatie van

dagvlinders zeer verrassende resultaten op kan leveren. Dit is een punt om rekening mee te houden bij de interpretatie van de resultaten en verspreidingskaartjes van de nog uit te komen Atlas van de Limburgse vlinders. Met name Noord-Limburg is veel minder intensief geïnventariseerd op dagvlinders dan bijvoorbeeld het gebied rondom Weert en Zuid-Limburg. Voordat met deze vlinderinventarisatie is begonnen, waren er slechts weinig soorten uit de kilometerhokken die zijn onderzocht, bekend bij het Natuurhistorisch Genootschap en de Vlinderstichting. Het maximaal aantal soorten bedroeg 10 en van één van de onderzochte kilometerhokken was zelfs geen enkele waarneming bekend.

Van belang is ook dat deze inventarisatie heeft geleid tot meer aandacht van de terreinbeheerende instantie (Staatsbosbeheer) voor insecten. Vaak wordt bij het beheer van terreinen met name gekeken wat de maatregelen betekenen voor bepaalde planten of vogels. De gevolgen voor zeldzame insectensoorten krijgen de laatste jaren gelukkig steeds meer de aandacht. Daar hebben atlanten, zoals de *Atlas van de Nederlandse Dagvlinders* (TAX, 1989), de *Atlas van Sprinkhanen en Krekels*, *Nederlandse Fauna deel I* (KLEUKERS et al., 1997) en de *Ecologische atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa* (BINK, 1992), zeker toe bijgedragen. Hopelijk betekent de Limburgse vlinderatlas een extra stimulans om meer aandacht te krijgen voor insecten en voor vlinders in het bijzonder.

DANKWOORD

Mijn dank gaat uit naar Justin Jansen, Mart Peeters en Jan Theeuwen. Zonder het beschikbaar stellen van hun inventarisatiegegevens zouden het rapport 'Vlinderinventarisatie in het Schuitwater' en dit artikel niet die volledigheid hebben die ze nu hebben. Ik bedank Staatsbosbeheer voor de al jarenlange prettige samenwerking. Tot slot bedank ik John Adams en Eleonore Teitsma voor het kritisch nakijken van het manuscript.

SUMMARY

"SCHUITWATER" NATURE RESERVE: THE LAST BUTTERFLY PARADISE IN NORTHERN LIMBURG?

Situated on the west bank of the river Meuse in the municipalities of Meerlo-

FIGUUR 7A

Het Heideblauwtje, aangetroffen op de vochtige heidevegetatie in de Pastoorswei (foto: Kars Veling, de Vlinderstichting).

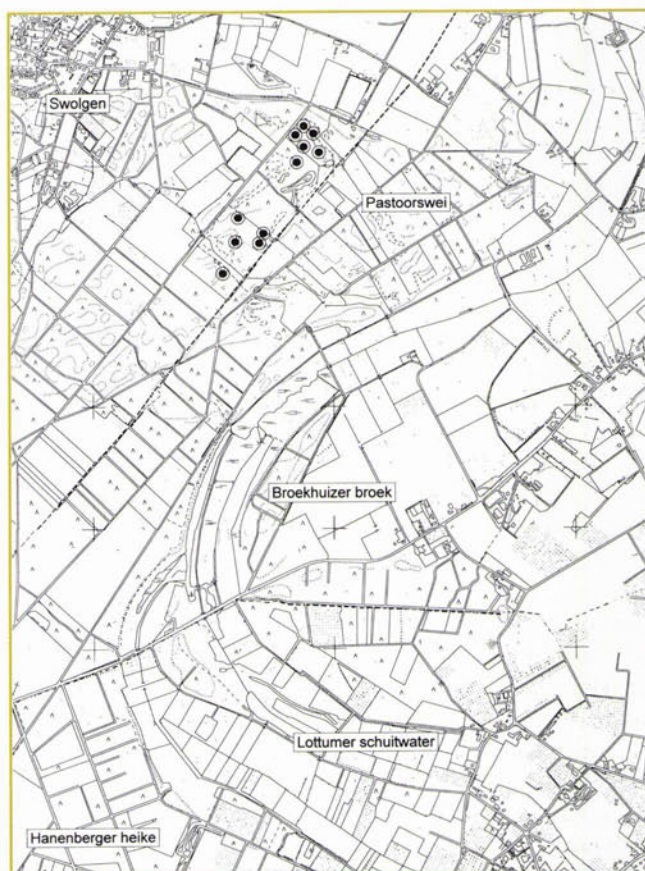
FIGUUR 7B

Begrazingseenheid 'de Pastoorswei', een overgang van schraalgrasland naar struikheidebegroeiing. Aangetroffen dagvlinders zijn onder meer Hooibeestje, Bruin zandoogje, Kleine vuurvlinder, Geelsprietdikkopje en Heivlinder (foto: Jan Theeuwen, Staatsbosbeheer).

Wanssum, Broekhuizen and Grubben-vorst, this nature reserve has a present surface of approximately 350 hectares and is managed by Staatsbosbeheer (the Dutch Forestry Commission). At its heart is an old meander of the Meuse with open water, marshy forest and grassland. This low-lying meander is surrounded by forests, heathland and fen-meadows on the higher sandy soils. No thorough inventory research had yet been made, and until 1995 only 18 species of butterfly had been described.

A butterfly inventory study was made at the Schuitwater nature reserve over the period 1996-1998 and yielded 31 species. This included all the common butterflies as well as those species which are characteristic of the types of territory mentioned above, like Ilex hairstreak (*Nordmannia ilicis*), Graylink (*Hipparchia semele*), Silver-studded blue (*Plebejus argus*) and White admiral (*Ladoga camilla*). The Schuitwater nature reserve is one of the areas housing the largest numbers of butterfly species in northern Limburg.

The results of this inventory have also led to management co-operation between Staatsbosbeheer and the conservationist society IVN "De Maasdorpen", paying special attention to the butterflies.

FIGUUR 8

Verspreiding van het Heideblauwtje in 1997.

LITERATUUR

- BINK, F.A., 1992. Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa.
KLEUKERS, R., E. VAN NIEUKERKEN, B. ODÉ, L. WILLEMSE & W. VAN WINGERDEN, 1997. De sprinkhanen en

- krekel van Nederland (*Orthoptera*). Nationaal Natuurhistorisch Museum, KNNV uitgeverij, European Invertebrate Survey Nederland, Leiden.
REINTJES, L.W.G., 1998. Vlinderinventarisaties in het Schuitwater.

- TAX, IR. M.H., 1989. Atlas van de Nederlandse Dagvlinders. Vlinderstichting, Wageningen. Natuurmonumenten, 's-Graveland.